

FRAZELOGIYA VA UNING TILSHUNOSLIKDA TUTGAN O'RNI

Azamov Omadjon Burxonovich

ADCHTI Nemis tili nazariyasi va amaliyoti kafedrası mudiri, PhD dotsent

Sharipova Chinara

Qirg'iz- o'zbek xalqaro universiteti dotsendi, ffn.

Anotatsiya: Mazkur maqolada frazeologiyaning umumiy tilshunoslikdagi o'rni, uning asosiy vazifalari va lingvistik xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: frazeologiya, frazeologik birlik, barqarorlik, semantika, idioma.

Аннотация: В статье рассматривается роль фразеологии в общем языкознании, ее основные функции и языковые особенности.

Ключевые слова: фразеология, фразеологическая единица, устойчивость, семантика, идиома.

"Frazeologiya" termini yunon tiliga borib taqalad: "phrasis" — "nutq", "ifoda" va "logos" — "ta'limot", "o'rganish" degan ma'nolarni anglatadi. Demak, frazeologiya — bu nutqiy ifodalar haqidagi ta'limot bo'lib, tildagi tayyor, ko'chma ma'noli iboralarni, ularning tuzilishi va ishlatilishini o'rganadi. Bu termin ilk bor G'arb tilshunosligida, xususan, fransuz va rus lingvistika an'analari shakllangan bo'lib, keyinchalik boshqa tillar, jumladan o'zbek tilshunosligiga ham kirib kelgan. Frazeologiya fan sifatida XX asrda shakllandi, biroq frazeologik birliklarning o'zi qadimiy yozma yodgorliklarda ham uchraydi. Masalan, qadimgi yunon, lotin va arab matnlarida bugungi kunda ham faol qo'llanilayotgan ko'plab iboralarning ilk shakllari mavjud. Tilshunoslar frazeologik birliklarning tarixiy ildizlarini aniqlash orqali xalq tafakkurining evolyutsiyasini, mentalitetidagi o'zgarishlarni o'rganadilar. Frazeologik birliklarning etimologiyasini o'rganish frazeosemantik tahlilning muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Har bir frazeologik birlikning kelib chiqish tarixi, dastlabki qo'llanish konteksti va semantik transformatsiyasi uning bugungi kundagi ma'nosini to'liq anglashga yordam beradi. Misol uchun, o'zbek tilidagi "ko'ngli tog'dek" iborasi qadimgi turkiy dunyoqarashda tog' obrazining barqarorlik, saxiylik va ulug'lik timsoli bo'lganiga asoslanadi. Frazeologik birliklarning ko'pchiligi metafora asosida shakllangan. Bu jarayonlarda atrof-muhit, diniy e'tiqodlar, tarixiy hodisalar va madaniy qadriyatlar hal qiluvchi rol o'ynagan. Shu sababli, frazeologiyaning etimologik tahlili nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, tarix, etnologiya va psixologiya bilan ham bevosita bog'liqdir. Ko'plab frazeologik birliklar boshqa tillardan o'zlashgan. Jumladan, arab, fors, rus va ingliz tillaridan kirib kelgan frazeologizmlar o'zbek tilida ommalashgan. Bularning ayrimlari o'z ma'nosini saqlab qolgan bo'lsa, boshqalari milliy tilga moslashgan holda yangi semantik tus olgan. Masalan, "chiqib ketdi qo'lidan" iborasi rus tilidagi "вышло из рук" ifodasining semantik ekvivalentidir. Shuningdek, frazeologiyaning etimologik jihatlarini o'rganish tarjima jarayonida ham muhim ahamiyatga ega. Iboraning yuzaki shaklini emas, balki uning tarixiy, madaniy ildizlarini bilgan tarjimon asl ma'noni buzmasdan, uni muqobil ibora bilan ifodalashi mumkin.

Frazeologiya tilshunoslikning muhim va sarmazmun yo'nalishlaridan biri bo'lib, u milliy tilning boyligini, estetik ifoda imkoniyatlarini va xalq tafakkurini chuqur aks ettiradi. Har bir xalqning o'ziga xos dunyoqarashi, tarixiy tajribasi va madaniy

qadriyatlari frazeologik birliklar orqali tilga ko'chadi. Shu bois, umumiy tilshunoslik fanida frazeologiyaning o'rni alohida ahamiyat kasb etadi.

Frazeologiya — bu tilda mavjud bo'lgan barqaror, leksik jihatdan mustahkam so'z birikmalarini o'rganadigan tilshunoslik sohasi. Bu birikmalar ko'pincha ko'chma, obrazli ma'no bildiradi va nutqqa emotsional, ifodaviy kuch bag'ishlaydi. Frazeologik birliklar o'z-o'zidan xalq donishmandligining, madaniyatining va axloqiy qarashlarining ko'zgusi hisoblanadi. Tilshunoslikda ular tahlil qilinayotganda semantika, uslubshunoslik, tarixiy grammatika bilan bevosita bog'lanadi. Tilshunoslikda frazeologik birliklar uch asosiy turga bo'linadi:

1. Frazeologik butunliklar — semantik jihatdan bir butun bo'lib, tarkibidagi so'zlar alohida ma'no anglatmaydi: "tili kaltafariq", "ko'z oldidan g'oyib bo'lmoq".

2. Frazeologik birlashmalar — ma'nosi qisman tushunarli, lekin obrazli bo'lgan birliklar: "ko'zini olaytirmoq", "yuzini burmoq".

3. Frazeologik iboralar — xalq maqollari, hikmatli so'zlar, qanotli iboralar: "Yaxshi ot – yorga, yomon ot – qorga olib boradi".

Frazeologiyaning boshqa fanlar bilan bog'liqligi:

Frazeologiya semantika, stilistika, madaniyatshunoslik, psixolingvistika, hatto tarjimashunoslik bilan bevosita aloqadordir. Frazeologik birliklar tarjima jarayonida so'zma-so'z tarjimaga bo'ysunmasligi, balki ularning ma'naviy, kontekstual qiymati saqlanishi lozimligi sababli, tarjimon chuqur til va madaniyat bilimiga ega bo'lishi kerak.

Frazeologiyaning amaliy ahamiyati: Frazeologik birliklar og'zaki va yozma nutqda jonlilik, obrazlilik va ta'sirchanlikni oshiradi. Ular ta'lim jarayonida o'quvchilarning nutq boyligini rivojlantirish, milliy tilga hurmatni oshirish vositasi sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, matn tahlili, adabiy asarlar sharhlari va tarjima ishlarida ham frazeologik bilim zarur hisoblanadi.

Freozoglogiya va unikal ifoda vositalari. Freozoglogiya til va psixologiyaning tutashgan nuqtalarida rivojlanadi. O'zgacha ifodalar, idiomatik iboralar, metaforalar va frazeologizm — bular barchasi shaxsning ruhiy va psixologik holatini ifodalovchi vositalardir. Freozoglogiya bu ifodalar orqali insonning ichki dunyosini, emotsional va ruhiy kechinmalarini, shuningdek, shaxsiy va ijtimoiy o'zgarishlarni tahlil qiladi. Aytish mumkinki, bu soha til va ruhiyatning o'zaro aloqasini o'rganadi.

Emotsional va intellektual sferalar o'rtasidagi bog'liqlik. Freozoglogiya, aslida, shaxsning emotsional va intellektual sferalari orasidagi o'zaro bog'lanishni aniqlashga qaratilgan ilmiy tahlilni olib boradi. Psixologik sohada shaxsning emotsional holati uning kognitiv va lingvistik faoliyatiga qanday ta'sir qilishini aniqlashda asosiy o'rin tutadi. Freozoglogiya esa bu jarayonlarni tilda qanday aks ettirishini tushunishga intiladi. Misol uchun, biror shaxsning qiziqishlari, xafagarchiligi yoki shubhalari, ularning nutqida qanday tarzda ifodalanadi?

Freozoglogiya va lingvistik psixologiya. Lingvistik psixologiya va freozoglogiya o'rtasidagi aloqani o'rganishda til va psixologiya bir-birini o'zaro to'ldiruvchi sohalar sifatida qaraladi. Insonning ichki dunyosi va til orqali ifodalangan kechinmalari o'rtasidagi bog'liqlik freozoglogiya yordamida yanada chuqurroq tahlil qilinadi. Bu soha, ayniqsa, kognitiv linguistika, psixolingvistika va emotsional intellekt nazariyalari bilan chambarchas bog'liqdir. Tildagi ma'nolar, shaxsning emotsional holati va intellektual faolligi o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarni aniqlashda freozoglogiya muhim rol o'ynaydi.

Freozoglogiya va ijtimoiy kontekst - Freozoglogiya faqat individual psixologik holatlarni emas, balki ijtimoiy kontekstda yuzaga keladigan ifodalarning ham tahlilini o'z

ichiga oladi. Insonlar o'rtasidagi munosabatlar, ijtimoiy guruhlar va madaniy andozalar shaxsning ruhiy holatiga ta'sir qilishi mumkin. Masalan, jamiyatda urf-odatlariga asoslangan iboralar, an'anaviy qarashlar yoki kollektiv emotsional holatlar tilga qanday ta'sir qiladi? Freozoglogiya bu savollarni o'rganadi va ijtimoiy tilshunoslikni yangi bir yondashuvda tahlil qiladi.

Freozoglogiya va tadqiqot metodlari. Freozoglogiyaning metodologiyasi ko'plab ilmiy metodlarni o'z ichiga oladi, jumladan:

Sotsiolingvistika: Shaxsning ruhiy va emotsional holatlari ijtimoiy muhitda qanday ifodalanadi va tilda qanday aks etadi.

Psixolingvistika: Insonning psixologik holatlari va ular tilga qanday ta'sir qiladi.

Kognitiv yondashuv: Inson tafakkurida shakllanadigan tasavvurlar va ularning tilda ifodalangan shakllari.

Eksperimental tahlil: Nutq va frazeologizmni amaliy tadqiqotlar orqali tahlil qilish. Freozoglogiyaning o'ziga xos metodikasi ko'pincha zamonaviy psixologik va lingvistik tadqiqotlar bilan bog'liq bo'ladi, shuningdek, nutq va emotsional holatlarni o'lchash uchun neyropsixologik metodlar qo'llaniladi.

Freozoglogiya va tarjima: Freozoglogiyaning amaliy qo'llanilishi shuningdek, tarjimashunoslikda ham sezilarli o'rin tutadi. Tarjimonlarning biror tilning frazeologik ifodalarini to'g'ri tarjima qilishdagi muvaffaqiyati, asosan, ularning shaxsiy psixologik ko'nikmalariga va tildagi emotsional nuanslarni anglashiga bog'liq. Tarjimada frazeologizmning madaniy konteksti, ayniqsa, muloqotning emotsional va psixologik jihatlari, katta ahamiyatga ega.

Frazeologiya umumiy tilshunoslik fanining tarkibiy qismi bo'lib, tilning estetik, semantik va madaniy qatlamlarini o'rganishda beqiyos ahamiyatga ega. U xalqning tarixiy va madaniy merosini ifodalovchi boy manba bo'lib, har bir tilshunos, adabiyotshunos va tarjimon uchun zaruriy bilim sohasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduazizov A. "Hozirgi o'zbek adabiy tili". Toshkent: O'qituvchi, 2006.
2. Qur'onov D. "Tilshunoslikka kirish". Toshkent: Fan, 2010.
3. Sodikov A. "O'zbek frazeologiyasi". Toshkent: Fan, 1998.
4. Vinogradov V.V. "Russkaya frazeologiya". Moskva: Nauka, 1972.
5. Komissarov V.N. "Teoriya perevoda". Moskva: Visshaya shkola, 1990.
6. Karimov N. "Til va tafakkur". Toshkent: Akademnashr, 2018.